

Epidemie i pandemie przez wieki

Zaraza nie jest na miarę człowieka, więc powiada się sobie, że zaraza jest nierealna, to zły sen, który minie. Ale nie zawsze ów sen mija, i od złego snu złego snu to ludzie mijają, a humaniści przede wszystkim, ponieważ nie byli dość ostrożni.

Albert Camus, *Dżuma*

17 listopada 2019 r. w chińskim mieście Wuhan odnotowano pierwsze przypadki choroby zakaźnej COVID-19, która 11 marca 2020 r. została uznana przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) za pandemię. Z historii dobrze wiadomo, że pandemie chorób zakaźnych są smutną, ale ważną częścią egzystencji ludzkości. Nie ma bowiem takiej epoki, takiego stulecia, kiedy nie pojawiłaby się albo już znana, albo zupełnie nowa choroba, rzucająca człowiekowi wyzwanie. Tyfus, dżuma, ospa, grypa hiszpanka, cholera – to tylko nieliczne, które przez dziesiątki, a nawet setki lat zbierały potężne żniwo. Katalog chorób jest niewyczerpany, o czym przekonujemy się obecnie. Pandemia COVID-19 wywołała potrzebę refleksji i dyskusji nad historią epidemii i nad tym, w jaki sposób kształtują one człowieka, jak wpływają na porządek społeczny, politykę, gospodarkę, kulturę, a nawet w jaki sposób o nich informować i uczyć.

W 2021 r., gdy ukazał się tom „Studia Historica Gedanensia” (Vide, cui fidas. *Lojalność w dziejach wojen*), Komitet Redakcyjny postanowił wydać drugą część tomu pod szerokim tytułem *Epidemie i pandemie przez wieki*. Nie stanowi on kontynuacji poprzedniej części, lecz jest odpowiedzią na wyraźną potrzebę chwili. Świadczy o tym chociażby liczba aż 21 zamieszczonych w nim artykułów oraz ich międzynarodowy i interdyscyplinarny charakter. Autorzy, badając różne aspekty pandemii, od starożytności poczynając, a na czasach obecnych kończąc, dochodzą do wspólnego wniosku, że choć w XXI w. żyjemy w zmienionym środowisku naturalnym, prowadzimy inny społeczno-kulturowy sposób życia niż dawniej, to z przeszłością łączy nas fakt, że czas pandemii to czas kryzysu i zachwiania porządku społecznego. Znamienne, że wielu autorów, niezależnie od epoki, którą się zajmują, pokazuje wspólne płaszczyzny badań nad pandemiemi różnych chorób, a także rozważa ich cywilizacyjne skutki. Podejmowane tematy są zatem odpowiedzią

na pewne „zamówienie, oczekiwanie społeczne”, które wykształciła obecna sytuacja – ciągłego zagrożenia kolejną falą COVID-19.

Spektrum poruszanych w niniejszej części tomu „Studia Historica Gedanensia” tematów jest szerokie, chronologiczne sięga od czasów antyku aż po XXI w. Uporządkowany chronologicznie tom otwiera artykuł **Ireneusza Milewskiego** „Zaraza zaczęła się od Egipcjan”. *Dżuma Justyniana widziana z perspektywy pandemii COVID-19*. Autor zwrócił w nim uwagę, że dżumę, która wybuchła w 15. roku panowania cesarza Justyniana (541/542 r.) i trwała co najmniej do 594 r., można uznać za pandemię. Na podstawie licznych przekazów źródłowych poddał on analizie przyczyny, sposób rozprzestrzeniania się oraz objawy tej zarazy. Przedmiotem dociekań I. Milewskiego była też liczba chorych i ofiar pandemii, sposoby jej zwalczania oraz skutki społeczno-ekonomiczne. Kilka kolejnych artykułów odnosi się do zaraz w czasie średniowiecza. Cykl ten rozpoczyna tekst **Janusza Smołuchy** *Walka z czarną śmiercią w świetle wybranych pism i traktatów z XIV w.* Autor odwołał się w nim między innymi do tekstów Giovanniego Boccaccia, Mattea Villanigo, Baldassarra Bonaiutiego i Francesca Petrarki, zwracając uwagę zwłaszcza na opinie tych autorów o lekarzach. Do tematu czarnej śmierci, ale także kolejnych epidemii nawiedzających średniowieczną Europę, nawiązuje artykuł **Martina Nodla** *Impacts of the plague epidemic on the Kingdom of Bohemia in the second half of the 14th and the beginning of the 15th century*. Autor skoncentrował się na ziemiach czeskich i zwrócił uwagę, że jakkolwiek do Królestwa Czech i na Morawy czarna śmierć dotarła, to jej skutki demograficzne były mniejsze niż choćby na terenie Francji, Anglii, Włoch czy Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Scharakteryzował też kolejne epidemie, które dotknęły Czechy w końcu XIV i na początku XV w. Z historią Czech wiąże się też artykuł **Anny Paner** *Czy Jan Žižka zmarł na zarazę morową?* Autorka odniosła się w nim do przekazów źródłowych mówiących o przyczynach śmierci jednego z husyckich przywódców i jednocześnie czeskiego bohatera narodowego. Do problematyki husyckiej odwołuje się również tekst **Pawła F. Nowakowskiego** *Madmen and a Melancholic. Allusions to Health and the Anointing of the Sick in Polemics of the Hussite Period*. Tekst ten nie tyle odnosi się do epidemii, co do zjawiska aluzji medycznych i zdrowotnych jako narzędzi w polemikach religijnych.

Artykuł **Agnieszki Januszek-Sieradzkiej** *Przenosząc się ciagle z miejsca na miejsce obyczajem Numidów. Jagiellońscy władcy i ich rodziny w czasie morowego powietrza w XV–XVI w.* rozpoczyna serię tekstów poświęconych epidemiom epoki nowożytnej. Autorka zwróciła uwagę na wyjazdy dworu i rodziny Jagiellonów z Polski na mniej ludną Litwę, traktowane jako rodzaj remedium w obliczu zarazy. Trzy kolejne artykuły koncentrują się na epidemiach i chorobach nękających w XVI–XVIII w. tereny Prus, Pomorza, a zwłaszcza Gdańska. **Julia Możdżeń** w artykule *Kiła, ospa, angielskie poty. Zapomniane epidemie w Prusach i na Pomorzu w latach 1527 i 1529* odniosła się zwłaszcza do przekazów kronikarskich Simona Grunaua. Autorkę interesowały objawy chorób i liczba ofiar, reakcje władz miejskich i mieszczan, zalecane środki zaradcze oraz

interpretacje sposobów rozprzestrzeniania się zaraz. **Dariusz Kaczor** w tekście „*wie man sich mit Gottes hülffe vor der vergiftung bewaren*”. (Nie)użyteczne zalecenia w zakresie ochrony przed zarazą w drukach gdańskich fizyków miejskich z XVI w. podjął temat działań profilaktycznych, stanowiących próbę zapobiegania epidemiom w Gdańsku. Z gdańską problematyką związany jest też artykuł **Piotra Paluchowskiego, Edmunda Kizika i Adama Szarszewskiego** *Epidemie w Gdańsku w XVII i XVIII wieku*. Addenda et corrigenda. Autorzy przedstawili w nim wybrane źródła dotyczące dat występowania oraz liczby ofiar epidemii w Gdańsku okresu późnonowożytnego.

Do epoki nowożytnej odnosi się tekst **Tomasza Graffa** *Epidemie w dziejach Wadowic w okresie przedrozbiorowym – studium przypadku miasta małopolskiego*. Autor w oparciu o źródła poddał analizie wzmianki o licznych zarazach nawiedzających Wadowice w latach 1585, 1601, 1652–1653 oraz prawdopodobnie w latach 1737, 1752 i 1758. Z kolei **Katarzyna Pękacka-Falkowska** w artykule *Mit pestilentia manufacta w XVI–XVIII w. (wybrane przykłady)* zwróciła uwagę na odrodzenie przekazów o zarazie powodowanej przez tzw. mazaczy morowych. Do zaraz początku XVIII w. nawiązuje tekst **Gabrieli Majewskiej** *Zadżumione miasto. Sztokholm wobec zarazy w latach 1710–1711*. W szwedzką stolicę uderzyła wówczas ostatnia i jednocześnie najsilniejsza fala dżumy, która pochłonęła około 40% mieszkańców miasta. Autorka w oparciu o dwa źródła, rozprawę lekarza Johana Valentina Broberga oraz ordynację przeciwdżumową z 1710 r., opisała działania, jakie władze państwowe oraz miejskie podejmowały, by zapobiec epidemii i z nią walczyć.

Kolejne cztery artykuły dotyczą XIX w., niemal całkowicie zdominowanego przez pandemie cholery. Tekst **Iwony Janickiej** *Cholera a COVID-19. Różne choroby, wspólna profilaktyka* jest próbą porównania sposobów walki z tą chorobą na terenie Cesarstwa Rosyjskiego z tymi, które prowadzi się dziś w Polsce i innych krajach europejskich przeciwko koronawirusowi. Autorka poszukuje wspólnego mianownika działań władz państwowych, poprzez pryzmat którego możemy ocenić, jakie zmiany zaszły w tej kwestii na przestrzeni lat. Rosyjscy badacze z Sankt Petersburga, **Ała Szelajewa i Leonid Vyskoczow**, skupili się na pokazaniu epidemii cholery, która dotknęła Rosję w latach 1830–1831. W tekście *Холерная пандемия 1830–1831 гг. В Российской империи по воспоминаниям и письмам, газетным заметкам, текстам административных указов и другим личным и официальным источникам* nakreślili oni obraz społeczeństwa dotkniętego kryzysem, co wywołało bunt choleryczny w stolicy. Autorzy ukazali również postawę Mikołaja II wobec zarazy oraz poddanych, a także trudności, z jakimi się borykano podczas wprowadzania antyepidemicznego systemu sanitarnego. W tym samym nurcie tematycznym mieści się artykuł **Zbigniewa Landowskiego** *Reakcje społeczne na pierwszą pandemię cholery w carskiej Rosji na podstawie przeglądu prasy i dokumentów z epoki (XIX w.)*. Autor, oprócz całego katalogu społecznych zachowań i reakcji na cholere, omówił również przepisy antyepidemiczne, organizację i działanie kwarantann, sposoby leczenia i usuwania skutków choroby. W nieco odmienny sposób opisuje cholere **Anna Łysiak-Łątkowska**. Jej artykuł

Cholera w Paryżu w 1832 r. i jej rewolucyjna (anty)kontekstualność nasświetla problem zarazy poprzez pryzmat wydarzeń rewolucyjnych, kiedy była ona wykorzystywana do celów ideologicznych i jakobińskiej retoryki. Choroba stała się w samym Paryżu i w całej Francji instrumentem służącym do kształtowania zbiorowych zachowań oraz do wpływania na nastroje i opinie.

Vivian Reed zajęła się tematem innej groźnej choroby zakaźnej, znanej na początku XX w. jako „hiszpańska grypa”, a dziś jako wirus grypy AH1N1. W tekście *Pandemic 1918: Hugh Gibson and the „Spanish Flu”* Autorka wykorzystuje dzienniki młodego amerykańskiego dyplomaty Hugh S. Gibsona, skierowanego w 1918 r. do ambasady w Paryżu, by pokazać ówczesne podejście do cierpienia i śmierci, jak choroba doświadczyła elity społeczne i jak wpłynęła na ich pracę oraz decyzje, również te, które kształtowały ówczesny świat. Tej samej chorobie w tym samym czasie, aczkolwiek na innym terenie, bo w Szwecji, uwagę swoją poświęcił **Arnold Kłonczyński**. *Grypa hiszpanka w Szwecji w latach 1918–1919 – przebieg oraz konsekwencje* to artykuł poświęcony sposobom radzenia sobie z epidemią i jej skutkami. Podstawą źródłową stanowiły dla Autora dane statystyczne, codzienna prasa i wspomnienia, a dzięki nim ukazał konsekwencje demograficzne choroby, a także proces budowy systemu opieki zdrowia publicznego.

Igor Hałagida w artykule *Dur (tyfus) w okupowanym Lwowie w latach 1941–1944 (na podstawie Gazety lwowskiej i Lwiwskich wistej)* poruszył szerokie spektrum problemów odnoszących się zarówno do etiologii choroby, jej statystyki epidemicznej, jak i zaleceń profilaktycznych. Pokazał również, w jaki sposób próbowano poprzez język i formę, czasem nawet żartobliwą, dotrzeć do odbiorców i przekonać ich do stosowania zaleconych środków. Artykuł **Michaliny Petelskiej** *Polskie muzea w czasie pandemii COVID-19: działalność online i (nie)stosowanie Rapid Response Collecting* omawia aktualny problem działalności w czasie pandemii takich obiektów, jak muzea. Autorka prześledziła sposób organizacji ich pracy w tym kryzysowym czasie, przygotowywania i udostępniania ekspozycji. Odwołała się przy tym do metodologii Rapid Response Collecting, która zakłada między innymi organizowanie wystaw prezentowanych w czasie, gdy omawiane na ekspozycji wydarzenia wciąż jeszcze trwają. Ostatni tekst, **Michała Kosznickiego** *Epidemie i pandemie w wybranych polskich podręcznikach szkolnych historii dla szkół średnich po 1989 r.*, jest próbą odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób szkolne podręczniki oddają obraz największych pandemii i epidemii w dziejach ludzkości. Ile miejsca im poświęcono i w jaki sposób przygotowano materiał informacyjny?

Mamy nadzieję, że tak szerokie spektrum poruszanych problemów spotka się z zainteresowaniem Czytelników, skłoni ich do głębokiej refleksji na tym, jak – i czy w ogóle – pandemie mają wpływ na cywilizację, czy porównując różne epoki historyczne, nauczyliśmy się jako globalna społeczność wyciągać wnioski z takich dziejowych doświadczeń, a w końcu – czy wypracowaliśmy nowe wzorce zachowań i postaw wobec chorób, czy może wręcz przeciwnie – nie zmieniło się nic.